

มายาคติแห่งอำนาจ: การประกอบสร้างอุดมการณ์รัฐ ผ่านระบบสัญญาณ นรก-สวรรค์ ในไตรภูมิพระร่วง The Myth of Power: State Ideology Construction through Hell-Heaven Sign Systems in Traiphumi Phra Ruang

นัยนา ครุฑเมือง¹, สุภาวดี ยาดิ², ขนิษฐา ใจโมน³ และ เปรมวิทย์ วิวัฒน์เศรษฐ⁴
Naiyana Khrutmuang¹, Supawadi Yadi², Kanita Chaimano³ and Premvit Vivattanaseth⁴

Received: 26 March 2026; Revised: 01 May 2026; Accepted: 01 May 2026

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) วิเคราะห์โครงสร้างมายาคติในระบบสัญญาณนรก-สวรรค์ที่ปรากฏใน ไตรภูมิพระร่วง 2) ศึกษาและอธิบายกลไกการประกอบสร้างและการผลิตซ้ำอุดมการณ์รัฐผ่านระบบสัญญาณ และ 3) สังเคราะห์และพัฒนารอบแนวคิดระบบสัญญาณทางอุดมการณ์สำหรับการวิเคราะห์วรรณกรรมพุทธศาสนา การวิจัยใช้ระเบียบวิธีเชิงคุณภาพแบบพรรณนาวิเคราะห์ โดยใช้ ไตรภูมิพระร่วง ฉบับกรมศิลปากร พ.ศ. 2555 (พิมพ์ครั้งที่ 5) เป็นแหล่งข้อมูลหลัก เน้นวิเคราะห์ตัวบทในหมวดนรกภูมิและนภามาพจรภูมิ เครื่องมือหลักคือกรอบ Tri-Semiotic Analysis Framework ซึ่งบูรณาการแนวคิดสัญศาสตร์ของโรลิ่งด์ บาร์ตส์ เพอร์ดีน็องด์ เดอ โซซูร์ และชาร์ลส์ แซนเดอร์ส เพิร์ซ ร่วมกับแนวคิดกลไกทางอุดมการณ์ของรัฐของหลุยส์ อัลตูแซร์ โดยวิเคราะห์ข้อมูลในระดับตัวหมายและความคิดที่ถูกหมาย ประเภทของสัญญาณ การสร้างมายาคติ และหน้าที่ทางอุดมการณ์

ผลการวิจัยพบว่า 1) ระบบสัญญาณนรก-สวรรค์ประกอบสร้างมายาคติสำคัญ 3 ระดับ ได้แก่ มายาคติแห่งกรรม ซึ่งทำให้การลงโทษถูกมองเป็นกฎธรรมชาติของจักรวาล มายาคติแห่งอำนาจ ซึ่งใช้สวรรค์และโครงสร้างจักรวาลแบบลำดับชั้นเป็นสัญญาณรองรับระเบียบทางสังคม และมายาคติแห่งความกลัว ซึ่งเชื่อมโยงภาพนรกกับหลักฮีโรดัตตปะเพื่อส่งเสริมการกำกับตนเองของปัจเจกชน 2) กลไกการผลิตซ้ำอุดมการณ์ทำงานผ่านกระบวนการทำให้ความหมายทางสังคมดูเป็นธรรมชาติ การเรียกเร้า และการควบคุมตนเอง ส่งผลให้ระเบียบและความสัมพันธ์เชิงอำนาจได้รับการยอมรับโดยไม่จำเป็นต้องอาศัยการบังคับโดยตรง และ 3) ผลการสังเคราะห์นำไปสู่กรอบแนวคิด ISS ซึ่งประกอบด้วย 4 กลไกสำคัญ ได้แก่ โครงสร้างสัญญาณ การประกอบสร้างมายาคติ การเรียกเร้า และการผลิตซ้ำ โดยมีความเชื่อทางศาสนาเป็นสื่อกลางในการอ้างและผลิตซ้ำความสัมพันธ์เชิงอำนาจ

^{1 2 3 4}บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง; Graduate School, Lampang Rajabhat University
Corresponding Author, E-mail: naiyana_khr@g.cmr.ac.th

กรอบดังกล่าวจึงสามารถใช้เป็นแนวทางในการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างสัญลักษณ์ ความเชื่อ และ อุดมการณ์ในวรรณกรรมพุทธศาสนาได้อย่างเป็นระบบ

คำสำคัญ: มายาคติ; สัญลักษณ์; ไตรภูมิพระร่วง; อุดมการณ์รัฐ; นรก-สวรรค์

Abstract

This study aimed to: (1) analyze the mythic structures embedded in the hell–heaven sign systems represented in Traiphumi Phra Ruang; (2) examine and explain the mechanisms through which state ideology is constructed and reproduced through sign systems; and (3) synthesize and develop an Ideological Sign System (ISS) framework for the analysis of Buddhist literature. The study employed a qualitative descriptive-analytical methodology, using the 2012 fifth edition of Traiphumi Phra Ruang published by the Fine Arts Department as the primary source. The analysis focused on textual sections concerning the realms of hell and the six sensual heavenly realms. The principal analytical instrument was the Tri-Semiotic Analysis Framework (TSAF), which integrates the semiotic perspectives of Roland Barthes, Ferdinand de Saussure, and Charles Sanders Peirce with Louis Althusser’s concept of the Ideological State Apparatus (ISA). The data were analyzed at four levels: signifier–signified relations, categories of signs, myth construction, and ideological functions.

The findings revealed that: (1) the hell–heaven sign systems construct three major layers of myth: the myth of karma, through which punishment is naturalized as a cosmic law; the myth of power, in which heaven and the hierarchical structure of the cosmos function as signs that legitimize social order; and the myth of fear, which links representations of hell with the Buddhist principle of hiri-ottappa to encourage individual self-regulation. (2) The reproduction of ideology operates through the naturalization of social meanings, interpellation, and self-regulation, thereby fostering acceptance of social order and power relations without the need for direct coercion. (3) The synthesis of the findings led to the development of the Ideological Sign System (ISS) framework, consisting of four key mechanisms: sign structure, myth construction, interpellation, and reproduction, with religious belief functioning as a mediating mechanism in sustaining and reproducing power relations. The ISS framework thus provides a systematic approach for analyzing the relationships among signs, beliefs, and ideology in Buddhist literature.

Keywords: Myth; Semiotics; Traiphumi Phra Ruang; State Ideology; Hell-Heaven

บทนำ

วรรณกรรมพุทธศาสนาในสังคมไทยโบราณ ไม่ได้มีบทบาทเป็นเพียงเครื่องมือในการสั่งสอนศีลธรรมเท่านั้น แต่ยังทำหน้าที่สำคัญในการสร้างความชอบธรรมให้แก่ระบบอำนาจและระเบียบทางสังคม ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่อง *ไตรภูมิพระร่วง* พระราชนิพนธ์ของพญาสิทธิไทย พระมหากษัตริย์องค์ที่ 6 แห่งราชอาณาจักรสุโขทัย ซึ่งทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ.1888 โดยรวบรวมเนื้อหาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาจำนวน 36 เรื่อง รวมทั้งจาก การสนทนาระหว่างพระสงฆ์และราชบัณฑิตผู้เชี่ยวชาญในพระไตรปิฎก (พระมหาธรรมราชาที่ 1, 2555) พระองค์ทรงมีจุดมุ่งหมายในการพระราชนิพนธ์ 3 ประการ ได้แก่ การอธิบายพระอภิธรรม การเทศนาโปรดพระมารดา และการสั่งสอนประชาชนให้ดำเนินชีวิตตามหลักธรรม และจารีตอันดีงามของสังคม นักวิชาการหลายท่านเห็นพ้องกันว่า *ไตรภูมิพระร่วง* ไม่ใช่คัมภีร์ทางศาสนาทั่วไปแต่ยังแฝงนัยสำคัญในหลากหลายมิติ โดยพระศรีสุธรรมเมธี (2536) ระบุว่า ตัวบทดังกล่าวถูกใช้เป็นเครื่องมือในการวางระเบียบสังคมและสร้างความชอบธรรมให้แก่อำนาจกษัตริย์ผ่านแนวคิดธรรมราชา ขณะที่ ชะม้อย คุมพล (2556) เห็นว่า วรรณกรรมเรื่องนี้นำเสนอหลักพุทธจริยธรรมที่ครอบคลุมทั้งระดับปัจเจกและระดับสังคมโดยใช้หลักธรรมเป็นรากฐานของการบริหารราชการแผ่นดิน และธนภณ สมหวัง (2541) แสดงทัศนะว่า การพระราชนิพนธ์*ไตรภูมิพระร่วง* เป็นการใช้พระพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือทางอุดมการณ์ เพื่อขึ้นากการเมืองและสังคมอย่างเป็นรูปธรรมและชัดเจน

อย่างไรก็ตาม แม้ผลงานวิจัยที่ผ่านมาได้ชี้ให้เห็นบทบาททางการเมืองของ *ไตรภูมิพระร่วง* อย่างชัดเจน แต่ยังขาดการศึกษาอย่างเป็นระบบในประเด็นสำคัญที่เกี่ยวข้องกับกลไกเชิงสัญลักษณ์และอุดมการณ์ โดยเฉพาะการทำงานของระบบสัญลักษณ์เรื่องนรกและสวรรค์ ในฐานะเครื่องมือในการประกอบสร้างอุดมการณ์ของรัฐ กระบวนการผลิตความหมายในระดับมายาคติของตัวบท และกลไกที่เอื้อให้ประชาชนยอมรับ และยินยอมพร้อมใจปฏิบัติตามระเบียบทางสังคม โดยสมัครใจ ช่องว่างทางวิชาการดังกล่าว สะท้อนความจำเป็นในการพัฒนากรอบแนวคิดใหม่ที่บูรณาการทฤษฎีสัญลักษณ์เข้ากับการวิพากษ์อุดมการณ์ เพื่อให้สามารถอธิบายและถอดรหัสกลไกอุดมการณ์ที่แฝงอยู่ในวรรณกรรมพุทธศาสนา ได้อย่างเป็นระบบและเป็นรูปธรรมยิ่งขึ้น

จากดังกล่าว งานวิจัยนี้จึงมุ่งศึกษาระบบสัญลักษณ์-สวรรค์ใน *ไตรภูมิพระร่วง* โดยมีคำถามวิจัยหลัก 3 ข้อ ได้แก่ 1) ระบบสัญลักษณ์-สวรรค์ใน *ไตรภูมิพระร่วง* สร้างโครงสร้างมายาคติในการประกอบสร้างอุดมการณ์รัฐอย่างไร 2) กลไกการผลิตซ้ำและดำรงความสัมพันธ์เชิงอำนาจผ่านระบบสัญลักษณ์ดำเนินไปในลักษณะใด และ 3) กรอบแนวคิดระบบสัญลักษณ์ทางอุดมการณ์ (ISS) ที่พัฒนาขึ้นในงานวิจัยนี้ มีองค์ประกอบและศักยภาพในการวิเคราะห์วรรณกรรมพุทธศาสนาอย่างไร คำถามเหล่านี้ นำไปสู่การวิเคราะห์ตัวบทวรรณกรรมที่บูรณาการทฤษฎีสัญลักษณ์ และการวิพากษ์อุดมการณ์เข้าด้วยกันในฐานะแนวทางการศึกษาใหม่ อันจะช่วยให้เข้าใจ*ไตรภูมิพระร่วง* ได้อย่างเป็นระบบและลึกซึ้งยิ่งขึ้น

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อวิเคราะห์โครงสร้างมายาคติในระบบสัญลักษณ์เรื่องนรก สวรรค์ ที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง
2. เพื่อศึกษาและอธิบายกลไกการประกอบสร้างและการผลิตซ้ำอุดมการณ์รัฐผ่านระบบสัญลักษณ์ในไตรภูมิพระร่วง
3. เพื่อสังเคราะห์และพัฒนารอบแนวคิดระบบสัญลักษณ์ทางอุดมการณ์ (ISS) สำหรับวิเคราะห์วรรณกรรมพุทธศาสนา

วิธีดำเนินการวิจัย

1. **รูปแบบการวิจัย** การวิจัยนี้ ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพในรูปแบบพรรณนาวิเคราะห์ แหล่งข้อมูลปฐมภูมิ คือ *ไตรภูมิพระร่วง* ฉบับกรมศิลปากร พ.ศ. 2555 (พิมพ์ครั้งที่ 5) จำนวน 387 หน้า โดยเน้นการวิเคราะห์ตัวบทในหมวดนรกภูมิและหมวดฉกามาพจรภูมิ (สวรรค์) เนื่องจากตัวบทเหล่านี้ แสดงระบบแรงจูงใจและการลงโทษ ซึ่งเป็นหัวใจของการควบคุมพฤติกรรมทางสังคม แหล่งข้อมูลทุติยภูมิ ได้แก่ เอกสารวิชาการ วิทยานิพนธ์ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา *ไตรภูมิพระร่วง* ด้านทฤษฎีสัญศาสตร์ และแนวคิดอุดมการณ์

2. **เครื่องมือการวิจัย** เครื่องมือการวิจัยหลักคือ Tri-Semiotic Analysis Framework (TSAF) ซึ่งผู้วิจัยออกแบบโดยบูรณาการทฤษฎีสัญศาสตร์ของนักสัญศาสตร์ทั้งสามท่าน และแนวคิด Ideological State Apparatus (ISA) ของนักปรัชญามาร์กซิสม์แนวโครงสร้าง ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.1 แนวคิด มายาคติ ของ โรล็องด์ บาร์ตส์ (Roland Barthes)

โรล็องด์ บาร์ตส์ (Barthes, 1972) เสนอแนวคิดเรื่องมายาคติ (Myth) ว่าเป็นระบบการสื่อสารชั้นที่สองซึ่งซ้อนทับอยู่บนความหมายปฐมภูมิ มายาคติทำหน้าที่เปลี่ยนความหมายหรืออุดมการณ์ให้กลายเป็นธรรมชาติ เสมือนว่าไม่มีผู้สร้างขึ้นและไม่อาจโต้แย้งได้ บาร์ตส์ จึงอธิบายกระบวนการนี้ผ่านการสื่อสารสองระดับ ได้แก่ ความหมายตรง (denotation) และความหมายแฝง (connotation) ซึ่งเมื่อความหมายแฝงได้รับการยอมรับและผลิตซ้ำในระดับสังคม จนกลายเป็นความคุ้นชินตามธรรมชาติ ในท้ายที่สุดก็จะกลายเป็นมายาคติ

บทความนี้มุ่งวิเคราะห์กลไกการสร้างมายาคติในไตรภูมิพระร่วง ซึ่งใช้การพรรณนาภาพนรกและสวรรค์อย่างละเอียดเพื่อทำให้ผลของกรรมดูเป็นกฎธรรมชาติของจักรวาลไตรภูมิ มากกว่าจะเป็นผลลัพธ์จากการตัดสินใจทางการเมือง

2.2 ทฤษฎีสัญศาสตร์ ของ เฟร์ดิน็องด์ เดอ โซซูร์ (Ferdinand de Saussure) และ ชาร์ลส์ แซนเดอร์ส เพียร์ซ (Charles Sanders Peirce)

บทความนี้ประยุกต์ใช้กรอบแนวคิดทางสัญศาสตร์สองระดับในการวิเคราะห์ กล่าวคือในระดับโครงสร้างทางภาษา ผู้วิจัยใช้แนวคิดเรื่องตัวหมาย (Signifier) และความคิดที่ ถูกหมาย (Signified) ของ เฟร์ดิน็องด์ เดอ โซซูร์ (Saussure, 1959) เพื่อวิเคราะห์กระบวนการสร้าง

ความหมายของภาษาในตัวบท ในขณะที่ระดับประเภทของสัญญาณ ผู้วิจัยนำแนวคิดของ ชาร์ลส์ แชนเดอร์ส เพิร์ซ (Peirce, 1932) มาใช้จัดหมวดหมู่สัญญาณออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่ ไอคอน (Icon) ดัชนี (Index) และสัญลักษณ์ (Symbol) เพื่ออธิบายกลไกการสื่อความหมายที่ทำงานผ่านความคล้ายคลึง สิ่งบ่งชี้ และข้อตกลงร่วมกันทางสังคมตามลำดับ

การผสมผสานแนวคิดสัญญาณของนักสัญศาสตร์ทั้งสามท่าน มาเป็นกรอบสัญศาสตร์ (Tri Semiotic Analysis Framework) นี้ทำให้สามารถวิเคราะห์ไตรภูมิพระร่วง ได้ทั้ง 3 มิติพร้อมกัน ได้แก่ โครงสร้างภาษา กระบวนการสื่อสาร และการสร้างมายาคติ

2.3 กลไกด้านอุดมการณ์ของรัฐ ของ หลุยส์ อัลธุสแซร์ (Louis Althusser)

หลุยส์ อัลธุสแซร์ (กาญจนา แก้วเทพ, 2557) เสนอว่า สถาบันทางสังคมต่าง ๆ เช่น ครอบครัว โรงเรียน สถานที่ทำงาน และศาสนา แม้ว่าแต่ละสถาบันจะมีรูปแบบการทำงานที่แตกต่างกัน แต่ในท้ายที่สุดสถาบันเหล่านี้ล้วนทำหน้าที่สอดประสานกันเพื่อสนับสนุนและผลิตซ้ำอุดมการณ์ชุดเดียวกัน ซึ่งกลไกดังกล่าวทำงานในฐานะกลไกทางอุดมการณ์ของรัฐ (Ideological State Apparatus: ISA) (สิงห์ สุวรรณกิจ และทินกฤต สิริรัตน์, 2567) มุ่งสร้างความยินยอม พร้อมใจให้ผู้ถูกปกครองยอมรับอำนาจรัฐโดยสมัครใจ เมื่อพิจารณาในบริบทสังคมสมัยสุโขทัย ไตรภูมิพระร่วง จึงทำหน้าที่เป็นกลไกทางอุดมการณ์ของรัฐด้านศาสนาที่มีประสิทธิภาพ มากกว่ากลไกทางการเมืองการปกครองของรัฐโดยตรง เนื่องจากสามารถแทรกซึมเข้าสู่จิตวิญญาณและระบบความเชื่อของประชาชนได้อย่างลึกซึ้ง

การบูรณาการแนวคิดเรื่อง กลไกทางอุดมการณ์ของรัฐ (ISA) ของ อัลธุสแซร์ เข้ากับ การวิเคราะห์มายาคติของ บาร์ตส์ ช่วยเปิดมุมมองใหม่ที่ชี้ให้เห็นว่า วรรณกรรมพุทธศาสนาไม่ได้ทำหน้าที่เป็นเพียงกระจกสะท้อนภาพสังคมเท่านั้น แต่ยังเป็นเครื่องมือผลิตซ้ำ ความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่แฝงอยู่ในความเชื่อทางศาสนา ซึ่งกระบวนการดังกล่าวได้เข้าไปมีบทบาทสำคัญในการหล่อหลอมและครอบงำมโนทัศน์ของผู้คนในสังคมอย่างแนบแน่น

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล การเก็บรวบรวมข้อมูลดำเนินการเป็น 3 ขั้นตอน ได้แก่

ขั้นที่ 1 การอ่านและศึกษาตัวบทหลักไตรภูมิพระร่วง อย่างละเอียด โดยเน้นส่วนที่พรรณนาเรื่องนรกภูมิและนรกมาพจรภูมิ

ขั้นที่ 2 การรวบรวมเอกสารวิชาการและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งในประเทศและต่างประเทศเพื่อสร้างฐานทางทฤษฎีสัญศาสตร์และการวิพากษ์อุดมการณ์

ขั้นที่ 3 การคัดเลือกสัญญาณจากตัวบทจากหมวดนรกภูมิ และหมวดนรกมาพจรภูมิ (สวรรค์) ที่มีนัยสำคัญต่อการประกอบสร้างอุดมการณ์รัฐ นำมาจัดหมวดหมู่ลงในตารางวิเคราะห์ที่ออกแบบขึ้นโดยบูรณาการกรอบแนวคิดสัญศาสตร์ Tri Semiotic Analysis Framework (TSAF) และกรอบแนวคิดอุดมการณ์ Ideological State Apparatus (ISA) เพื่อใช้เป็นฐานข้อมูลหลักในการดำเนินการวิเคราะห์ต่อไป

4. การวิเคราะห์ข้อมูลการวิจัย สำหรับการวิเคราะห์ข้อมูล แบ่งออกเป็น 2 ส่วนหลัก ได้แก่

ส่วนที่ 1 การวิเคราะห์หน่วยสัญญาณกรอบ TSAF 4 ระดับ โดยนำหน่วยสัญญาณวิเคราะห์ตามระดับโครงสร้างของกรอบ TSAF ดังนี้

ระดับที่ 1 โครงสร้างทางภาษา วิเคราะห์ตามแนวคิดของ เฟอร์ดินันด์ เดอ โซซูร์ โดยจำแนก ตัวหมาย (Signifier) และ ความคิดที่ถูกละหมาย (Signified) ที่ปรากฏในตัวบท

ระดับที่ 2 ประเภทของสัญญาณ วิเคราะห์ตามแนวคิดของ ชาร์ลส์ แชนเดอร์ส เพิร์ช เพื่อจัดหมวดหมู่สัญญาณว่าทำงานผ่านความคล้ายคลึงที่เป็น ไอคอน (Icon), สิ่งบ่งชี้ที่เป็น ดัชนี (Index) หรือข้อตกลงร่วมกันที่เป็น สัญลักษณ์ (Symbol)

ระดับที่ 3 การสร้างมายาคติ วิเคราะห์ตามแนวคิดของ โรลิ่งด บาร์ตส์ เพื่อถอดรหัสว่าความหมายแฝงได้ถูกทำให้กลายเป็นธรรมชาติอย่างไร

ระดับที่ 4 การตีความอุดมการณ์ ตีความหน้าที่ของสัญญาณตามกรอบ ISA ของ หลุยส์ อัลตูแซร์ ว่าสถาบันศาสนาได้ประกอบสร้างความยินยอมพร้อมใจให้ผู้คนยอมรับอำนาจรัฐอย่างไร

ส่วนที่ 2 การสังเคราะห์องค์ความรู้ นำผลการวิเคราะห์จากส่วนที่ 1 มาสังเคราะห์เชิงวิพากษ์ เพื่ออธิบายกลไกการผลิตซ้ำอุดมการณ์รัฐ และนำไปสู่การพัฒนารอบแนวคิดใหม่ คือ ระบบสัญญาณทางอุดมการณ์ บทความนี้เน้นการวิเคราะห์ ไตรภูมิพระร่วง ที่เกี่ยวข้องกับบรรพบุรุษและนิกายพุทธ (สุวรรณ) เนื่องจากตัวบทเหล่านี้แสดงให้เห็นระบบแรงจูงใจและการลงโทษซึ่งเป็นหัวใจของการควบคุมพฤติกรรมทางสังคม

สรุปผลการวิจัย

จากการคัดแยกหน่วยสัญญาณใน *ไตรภูมิพระร่วง* แล้วนำไปวิเคราะห์และตีความผ่านกรอบ Tri Semiotic Analysis Framework (TSAF) ผู้วิจัยสามารถสังเคราะห์ผลการวิจัยเพื่อตอบวัตถุประสงค์การวิจัยได้ 2 ประการหลัก ดังนี้

1. วัตถุประสงค์ที่ 1 โครงสร้างมายาคติในระบบสัญญาณบรรพ-สุวรรณ

ผลการวิเคราะห์หน่วยสัญญาณในมหามงคลภูมิและนิกายพุทธผ่านโครงสร้างสัญญาณศาสตร์พบว่า มีการประกอบสร้างความหมายซ้อนทับกันจนเกิดเป็นโครงสร้างมายาคติ 3 ระดับ ดังนี้

1.1 มายาคติขั้นที่ 1 มายาคติแห่งกรรม ผลการวิเคราะห์ พบว่า ระบบสัญญาณบรรพภูมิใน *ไตรภูมิพระร่วง* ทำหน้าที่ประกอบสร้างมายาคติแห่งกรรม ผ่านการเชื่อมโยงระหว่างภาพพจน์เชิงรูปธรรมกับความหมายเชิงนามธรรมอย่างเป็นระบบ กล่าวคือ ตัวบทใช้ภาพความทุกข์ทรมานอย่างรุนแรง เช่น ร่างกายที่ถูกทำลาย ไฟนรก ยมบาล และเสียงคร่ำครวญ เป็นตัวหมาย (signifier) ที่สื่อไปสู่ความหมาย (signified) เกี่ยวกับผลแห่งกรรมและความยุติธรรมทางศาสนา เมื่อวิเคราะห์ผ่านกรอบ Tri Semiotic Analysis Framework (TSAF) พบว่า ตัวบทนี้สร้างมายาคติแห่งกรรมผ่านสัญญาณสามชั้น ดังแสดงในตาราง

หน่วยวิเคราะห์	Signifier (โซซูร์)	Icon / Index / Symbol (เพิร์ซ)	Myth (บาร์ตส์)
ภาพจน์ สัตว์นรก	ร่างกายที่ถูกทำลาย ซ้ำแล้วซ้ำเล่า	Icon: ความทุกข์ทรมาน Index: บ่งชี้ถึงน้ำหนักกรรมชั่ว Symbol: สัญลักษณ์กฎแห่งกรรม	กรรมเป็นสิ่งที่เที่ยง ธรรมและหลีกเลี่ยง ไม่ได้
ภาพพจน์ โพนรก	ความร้อนและ การแผดเผา	Icon: ความเจ็บปวดทางกาย Index: บ่งชี้ถึงผลของโทษ Symbol: สัญลักษณ์การชดใช้ กรรม	ความร้อนรุ่มของกิเลส
ภาพพจน์ยมบาล/ นินรบาล	ผู้คุมโทษ	Icon: เจ้าหน้าที่บังคับใช้กฎ Index: บ่งชี้ว่ากรรมกำลังทำงาน Symbol: สัญลักษณ์ระบบ ยุติธรรมเชิงศาสนา	อำนาจนิยมของศาสนา ที่มีความชอบธรรม
ภาพพจน์ เสียงคร่ำครวญ	เสียงแห่งความ เจ็บปวด	Icon: ทุกขเวทนาขั้นสูงสุด Index: บ่งชี้ถึงสภาวะกรรมที่ยังไม่ สิ้นสุด Symbol: เสียงเตือนให้มนุษย์เร่ง ทำความดี	ความทุกข์ที่เกือบเป็น นิรันดร์เพื่อสร้าง ความกลัว

ตารางที่ 1 การวิเคราะห์สัญลักษณ์รภูมิตามกรอบ Tri-Semiotic Analysis Framework (TSAF)
กลไกการสร้างมายาคติแห่งกรรมในไตรภูมิพระร่วง

จากผลการวิเคราะห์ใน ตารางที่ 1 พบว่า สัญลักษณ์ดังกล่าวทำงานเชื่อมโยงกันใน 3 ระดับ ได้แก่ 1) ระดับไอคอน (Icon) ซึ่งนำเสนอภาพความทุกข์ทรมานของสัตว์นรกในลักษณะที่จับต้องได้และเป็นรูปธรรม 2) ระดับดัชนี (Index) ที่ชี้ให้เห็นความสัมพันธ์เชิงเหตุและผลระหว่างการกระทำกับผลของกรรม และ (3) ระดับสัญลักษณ์ (Symbol) ซึ่งขยายความหมายไปสู่แนวคิดเรื่องกฎแห่งกรรมในฐานะระบบยุติธรรมสูงสุดของจักรวาลไตรภูมิ ซึ่งกระบวนการการทำงานร่วมกันของสัญลักษณ์ทั้งสามระดับนี้ส่งผลให้เกิดการประกอบสร้าง “มายาคติแห่งกรรม” โดยมีลักษณะสำคัญ 2 ประการ ได้แก่ 1) การทำให้การลงโทษถูกมองว่าเป็นผลที่เกิดขึ้นเองตามกฎธรรมชาติของจักรวาลไตรภูมิ ไม่ใช่ผลจากการตัดสินใจหรืออำนาจของมนุษย์ 2) การทำให้ความทุกข์ทรมานของสัตว์นรกทำให้มีเหตุผลรองรับและถูกมองว่าเป็นสิ่งชอบธรรมตามกรรมที่ได้กระทำไว้ก่อนหน้า นอกจากนี้ ตัวบทยังสร้างความสัมพันธ์เชิงระบบระหว่างแนวคิดเรื่อง “กรรม” และ “วิบาก” ผ่านการกำหนดขุมนรกที่จำเพาะต่อบาปในแต่ละประเภท กระบวนการดังกล่าวทำให้ความสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ซึ่งโดยธรรมชาติอาจเป็นสิ่งที่ไร้ระเบียบแบบแผนนั้นถูกจัดวางใหม่ให้ดูเสมือนเป็นความสัมพันธ์ที่มีแบบแผนและเป็นธรรมชาติ (naturalized) ผลที่ตามมาคือ ผู้อ่านมี

แนวโน้มนิยมรับกฎแห่งกรรมในฐานะความจริงสากลของจักรวาล โดยปราศจากการตั้งคำถามหรือการวิพากษ์เชิงเหตุผล

ดังนั้น ระบบสัญญาณรกฎมิจึงไม่ได้ทำหน้าที่เพียงถ่ายทอดความเชื่อทางศาสนาเท่านั้น แต่ยังเป็นกลไกสำคัญในการทำให้อุดมการณ์เรื่องความยุติธรรมของกรรม ถูกทำให้กลายเป็นความจริงที่ดูเป็นธรรมชาติและไม่อาจโต้แย้งได้ กระบวนการดังกล่าว ส่งผลให้การกำกับควบคุมพฤติกรรมของมนุษย์เกิดขึ้นจากภายใน ผ่านการทำให้ปัจเจกชนยอมรับและกำกับตนเองภายใต้กรอบกฎแห่งกรรมโดยสมัครใจ

1.2 มายาคติขั้นที่ 2 มายาคติแห่งอำนาจ มายาคติแห่งอำนาจปรากฏใน 2 มิติ ได้แก่ มิติแรก สวรรค์ภูมิในฐานะรางวัลของการสวามิภักดิ์ พญาลิไทยทรงพรรณนาความงดงามของสวรรค์ชั้นดาวดึงส์อย่างละเอียดพิสดาร ดังข้อความ

“...มีกำแพงแก้วล้อมรอบ มีประตูล้อมรอบนั้นได้พันหนึ่ง แลมียอดปราสาทอันมุงเหนือประตุนั้นทุกประตูเทียรย่อมทอง แลประดับนี้ด้วยแก้วทั้ง 7 ประการ แต่ดินประตูขึ้นไปถึงยอดปราสาทนั้นสูงได้ 250,000 วา...” (พญาลิไทย, 2555)

จากข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นตรรกะที่ว่า “ผู้ทำกรรมดีย่อมได้รับสุขในสวรรค์” ไม่ได้ดำรงอยู่อย่างเป็นกลาง หากถูกซ้อนทับด้วยอุดมการณ์ทางสังคมในสมัยสุโขทัย ซึ่งนิยามความดีให้สอดคล้องกับการสวามิภักดีต่อระเบียบทางสังคม ที่กษัตริย์ในฐานะธรรมราชาทรงกำหนด ดังนั้นความจงรักภักดีต่ออำนาจรัฐ จึงเป็นหน้าที่ทางการเมืองหรือสังคม และยังถูกยกระดับให้กลายเป็นพันธะทางศาสนาอีกด้วย ทำให้การเชื่อฟังและการยอมรับอำนาจกษัตริย์ถูกทำให้มีความชอบธรรมผ่านตรรกะของกรรมและผลแห่งบุญโดยปริยาย

มิติที่สอง คือ โครงสร้างจักรวาลไตรภูมิในฐานะภาพแทนของลำดับชั้นทางสังคม โดยการจัดวางโครงสร้างภพภูมิในแนวตั้ง เริ่มจากมหาอเวจีรกรขึ้นไปจนถึงพระนิพพาน โครงสร้างภพภูมินี้ทำหน้าที่เป็นไอคอน (Icon) ที่สะท้อนโครงสร้างสังคมแบบลำดับชั้นอย่างชัดเจน กล่าวคือ พระมหากษัตริย์ถูกทำให้ดำรงอยู่ในตำแหน่งสูงสุดของระเบียบจักรวาลไตรภูมิ ซึ่งสามารถเทียบเคียงได้กับสวรรค์ชั้นสูงสุด ขณะที่ผู้ฝ่าฝืนระเบียบและบรรทัดฐานของสังคม ได้ถูกจัดวางให้อยู่ในภพภูมิระดับล่างลงมา โครงสร้างเชิงสัญญาณนี้ จึงทำให้ลำดับชั้นทางสังคมถูกทำให้ดูเป็นธรรมชาติ และสอดคล้องกับระเบียบจักรวาลโดยปริยาย

1.3 มายาคติขั้นที่ 3 มายาคติแห่งความกลัว กระบวนการควบคุมตนเองจากภายในเกิดขึ้น จากการผสมผสานระหว่างภาพความน่าสะพรึงกลัวของนรกภูมิกับหลักธรรมหิริโอตตปปะ ซึ่งส่งผลให้สถานะของสัญญาณถูกแปรเปลี่ยนจากสิ่งที่เป็นเพียงข้อตกลงร่วมกันทางสังคมในระดับสัญลักษณ์ไปสู่การทำหน้าที่เป็นเครื่องบ่งชี้ (Index) ที่ฝังอยู่ในจิตสำนึกของผู้อ่านแต่ละบุคคล กลไกดังกล่าวทำให้บรรทัดฐานและอุดมการณ์ของรัฐได้หยั่งรากลึกและหลอมรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของตัวตนและการกำกับตนเองของปัจเจกชนโดยสมัครใจ

2. วัตถุประสงค์ที่ 2 กลไกการประกอบสร้างและการผลิตซ้ำอุดมการณ์รัฐผ่านระบบสัญญา

2.1 กลไกการทำให้เป็นธรรมชาติ รัฐสามารถแผ่มิติทางการเมืองไว้ในไตรภูมิพระร่วงได้อย่างแยบยล ผ่านการผนวกอุดมการณ์ของรัฐเข้ากับความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม จนทำให้ความจงรักภักดีและการปฏิบัติตามระเบียบทางสังคมถูกยกระดับจากข้อบังคับทางโลกไปสู่หน้าที่ทางศาสนา ดังนั้นประชาชนจึงยอมรับโครงสร้างอำนาจและลำดับชั้นทางสังคมโดยุษฎี เสมือนเป็นความจริงตามธรรมชาติของจักรวาลไตรภูมิที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงหรือโต้แย้งได้

2.2 กลไกการเรียกเฝ้าและการควบคุมตนเอง ระบบสัญญานรก-สวรรค์ ทำหน้าที่เป็นกลไกในการเรียกเฝ้า (Interpellation) ให้พุทธศาสนิกชนรับรู้และจัดวางตำแหน่งแห่งที่ของตนเองว่า เป็นผู้มีบุญหรือผู้มีบาป ดังนั้น ปัจเจกชนจึงกำกับ ควบคุมพฤติกรรมและจิตสำนึกของตนเองโดยสมัครใจ ผ่านความศรัทธาและความหวาดกลัวที่ตัวบทสร้างขึ้น ส่งผลให้การดำรงระเบียบและอำนาจของรัฐสามารถดำเนินไปได้โดยไม่จำเป็นต้องบังคับด้วยกำลังหรือกฎหมายที่มีลักษณะรุนแรงแต่อย่างใด

3. วัตถุประสงค์ที่ 3 ผลการสังเคราะห์และพัฒนารอบแนวคิดระบบสัญญาทางอุดมการณ์

ผลการวิจัยนำไปสู่การพัฒนารอบแนวคิดใหม่ที่เรียกว่าระบบสัญญาทางอุดมการณ์ (ISS) ซึ่งเป็นการบูรณาการทฤษฎีสัญศาสตร์เข้ากับแนวคิดกลไกทางอุดมการณ์ของรัฐ กรอบแนวคิด ISS ใช้อธิบายระบบที่มีหน้าที่ผลิตซ้ำ และธำรงรักษาความสัมพันธ์เชิงอำนาจผ่านตัวบทวรรณกรรม และการรับรู้ของคนในสังคม ซึ่งประกอบด้วยกลไกสำคัญ 4 ขั้นตอน ได้แก่ โครงสร้างสัญญา (Sign Structure) การประกอบสร้างมายาคติ (Myth Construction) การเรียกเฝ้า (Interpellation) และการผลิตซ้ำ (Reproduction) โดยอาศัยความเชื่อทางศาสนา เป็นสื่อกลางในการทำให้อุดมการณ์ของรัฐฝังแน่น และดำรงอยู่ได้อย่างต่อเนื่องในสังคม

อภิปรายผลการวิจัย

จากผลการวิจัยเรื่อง มายาคติแห่งอำนาจ: การประกอบสร้างอุดมการณ์รัฐ ผ่านระบบสัญญา นรก-สวรรค์ ในไตรภูมิพระร่วง มีประเด็นน่าสนใจและนำมาอภิปรายผลได้ดังต่อไปนี้

1. ไตรภูมิพระร่วง ในฐานะสื่อการเมือง ผลการวิจัยที่ชี้ให้เห็นว่าระบบสัญญานรก-สวรรค์ ทำหน้าที่ประกอบสร้างมายาคติว่าด้วยกรรม อำนาจ และความหวาดกลัว ได้สะท้อนว่า *ไตรภูมิพระร่วง* ไม่ได้เป็นเพียงวรรณกรรมสำหรับการสั่งสอนศีลธรรมในระดับปัจเจกเท่านั้น แต่เป็นพื้นที่ทางสัญญาที่มีการปฏิบัติการทางการเมืองอย่างซับซ้อนและแยบยล การที่พญาลิไทยทรงพรณาภาพนรกและสวรรค์อย่างละเอียดพิสดารจึงไม่ใช่เพียงการอธิบายโลกทัศน์ทางพุทธศาสนา แต่เป็นการสร้างตัวแทนของระเบียบทางสังคมและโครงสร้างอำนาจตามแบบที่รัฐต้องการให้ประชาชนรับรู้และยอมรับ ข้อค้นพบดังกล่าว สอดคล้องและขยายความข้อเสนอของ พระศรีสุธรรมเมธี (สุเทพ ผุสธมโม) (2536) ที่พบว่า *ไตรภูมิพระร่วง* ถูกใช้เป็นเครื่องมือในการสร้างความชอบธรรมให้แก่

อำนาจกษัตริย์ผ่านแนวคิดธรรมราชา และยังคงยึดมั่นทัศนะของ ธนภณ สมหวัง (2565) ที่ชี้ว่า วรรณกรรมเรื่องนี้เป็นรูปธรรมที่ชัดเจนของการใช้พระพุทธานุภาพในฐานะเครื่องมือทางอุดมการณ์ เพื่อขึ้นนำการเมืองและสังคมไทย

2. กลไกการทำให้เป็นธรรมชาติและการควบคุมสังคมโดยไม่ต้องใช้กำลัง ข้อค้นพบที่สำคัญประการหนึ่งของงานวิจัยนี้ คือ การทำงานร่วมกันของกลไกการทำให้เป็นธรรมชาติ (Naturalization) และการเรียกเฝ้า (Interpellation) ผ่านระบบสัญลักษณ์-สวรรค์ ซึ่งทำให้รัฐสามารถทำให้ระบบการให้รางวัลและการลงโทษถูกมองว่าเป็น “กฎธรรมชาติของจักรวาลไตรภูมิ” มากกว่าเป็นผลจากอำนาจของมนุษย์ กระบวนการดังกล่าวช่วยลดการต่อต้านจากผู้ถูกปกครอง และแปรเปลี่ยนการควบคุมจากการบังคับภายนอกไปสู่การกำกับตนเองภายในจิตสำนึก โดยอาศัยหลักทฤษฎีอัตตัตถ์เป็นกลไกสำคัญ ดังนั้น ปรากฏการณ์นี้สามารถอธิบายได้ด้วยทฤษฎีกลไกทางอุดมการณ์ของรัฐ (Ideological State Apparatus: ISA) ของ หลุยส์ อัลธุสแซร์ ซึ่งชี้ให้เห็นว่า อุดมการณ์ทำงานผ่านการสร้างความยินยอมพร้อมใจโดยสมัครใจ มากกว่าการใช้กำลังหรือการบังคับโดยตรง (กาญจนา แก้วเทพ, 2557) แนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับงานวิจัยของ ธนกิจ โคกทอง (2565) ที่เสนอว่า มายาคติทำหน้าที่แปรอุดมการณ์ให้กลายเป็นสิ่งที่ดูเสมือนจริงตามธรรมชาติ และไม่อาจถูกตั้งคำถาม อีกทั้งยังสอดคล้องกับข้อเสนอของ สิงห์ สุวรรณกิจ และทินกฤต สิริรัตน์ (2567) ที่ชี้ว่า อุดมการณ์ดำเนินการผ่านการเรียกเฝ้าตำแหน่งแห่งที่ของปัจเจกชนในโครงสร้างสังคม โดยที่ผู้ถูกเรียกเฝ้ามักไม่ตระหนักถึงกระบวนการดังกล่าว

3. จากวรรณกรรมพุทธศาสนาสู่กรอบวิเคราะห์ ISS การนำเสนอแนวคิดระบบสัญลักษณ์ทางอุดมการณ์ เป็นการสังเคราะห์ทางทฤษฎีที่ช่วยขยายขอบเขตการศึกษาวรรณกรรมพุทธศาสนา จากแนวทางดั้งเดิมไปสู่กรอบการวิเคราะห์ทางสัญลักษณ์ที่เป็นระบบมากยิ่งขึ้น กรอบแนวคิด ISS มีบทบาทสำคัญในการเติมเต็มช่องว่างทางวิชาการ โดยมุ่งวิเคราะห์กลไกทางสัญลักษณ์ที่แฝงอยู่ในตัวบทวรรณกรรมมากกว่าการพิจารณาเพียงบริบททางประวัติศาสตร์หรือบทบาทของสถาบันทางสังคมเท่านั้น แนวคิดดังกล่าวถือเป็นการต่อยอดองค์ความรู้จากงานของ พระมหาบุญศักดิ์ ภัคคี (2546) ด้วยการชี้ให้เห็นว่า การผสมผสานจริยธรรมส่วนบุคคลเข้ากับอำนาจรัฐใน *ไตรภูมิพระร่วง* ไม่ได้เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ แต่เป็นผลของการประกอบสร้างผ่านระบบสัญลักษณ์ที่มีความซับซ้อนและมีเป้าประสงค์ชัดเจนในการผลิตซ้ำและธำรงระเบียบทางสังคมในแต่ละยุคสมัย ข้อเสนอดังกล่าวยังสอดคล้องกับข้อสังเกตของ ชะม้อย คุณพล (2556) ที่ระบุว่ามายาคติแห่งอำนาจใน *ไตรภูมิพระร่วง* ยังคงถูกผลิตซ้ำอย่างต่อเนื่อง เพื่อสร้างและค้ำจุนความชอบธรรมทางการเมืองมาจนถึงยุคร่วมสมัย

องค์ความรู้ใหม่

จากการวิเคราะห์และสังเคราะห์ผลการวิจัย ผู้วิจัยได้ค้นพบและนำเสนอองค์ความรู้ใหม่ในรูปของกรอบแนวคิดระบบสัญลักษณ์ทางอุดมการณ์ ซึ่งพัฒนาขึ้นเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการอธิบายกระบวนการผลิตซ้ำและการธำรงรักษาความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคม ผ่านการทำให้อุดมการณ์ของรัฐถูกทำให้ดูเป็นเรื่องธรรมชาติ และยอมรับได้โดยปราศจากการตั้งคำถาม ทั้งนี้ ระบบความเชื่อ

ทางศาสนาทำหน้าที่เป็นสื่อกลางสำคัญที่เอื้อให้กลไกดังกล่าวฝังตัวอยู่ในจิตสำนึกของปัจเจกชนและดำรงอยู่ได้อย่างต่อเนื่องในโครงสร้างสังคม เพื่อให้เข้าใจพลวัตการทำงานของระบบสัญลักษณ์ทางอุดมการณ์ (ISS) อย่างเป็นรูปธรรม สามารถแสดงเป็นแผนภาพ ดังนี้

ภาพ 1 องค์ประกอบและกลไกการปฏิบัติการของระบบสัญลักษณ์ทางอุดมการณ์ (ISS)

ที่มา : (นัยนา ครุฑเมือง, 2569)

จากแผนภาพองค์ประกอบและกลไกการปฏิบัติการของระบบสัญลักษณ์ทางอุดมการณ์ (ISS) ประกอบด้วย 4 ขั้นตอนที่มีความเชื่อมโยงและทำงานประสานกัน ดังนี้

1. โครงสร้างสัญลักษณ์ (Sign Structure) เป็นขั้นตอนเริ่มต้นของกระบวนการทางอุดมการณ์ โดยอาศัยรูปแบบทางภาษา ตัวบทวรรณกรรม หรือเครื่องหมายทางสัญลักษณ์ (Signifier) มาถ่ายทอดระเบียบทางสังคมหรืออุดมการณ์ของรัฐอย่างแนบเนียน กลไกดังกล่าวทำให้ผู้รับสารรับรู้สาระที่ปรากฏในตัวบทในฐานะหลักธรรม หรือ คำสอนทางศาสนาที่บริสุทธิ์ ไม่ใช่อุดมการณ์ทางการเมืองของรัฐ

2. การสร้างมายาคติ (Myth Construction) คือ กระบวนการที่ระบบสัญลักษณ์ เช่น โครงสร้างนรก-สวรรค์ ทำหน้าที่เปลี่ยนการให้รางวัลและการลงโทษให้ดูเป็นสัจธรรมหรือกฎสากลของจักรวาลไตรภูมิ กลไกดังกล่าวมีผลทางสังคมที่สำคัญคือ ช่วยลดการต่อต้านของผู้ถูกปกครอง และส่งเสริมให้ยอมรับอำนาจและระเบียบของรัฐโดยุษย์ เสมือนเป็นสิ่งที่ถูกกำหนดไว้ตามระเบียบธรรมชาติ ไม่ใช่ผลจากการจัดวางอำนาจทางการเมืองของมนุษย์

3. การเรียกเร้า (Interpellation) คือ กระบวนการที่ระบบสัญลักษณ์ เช่น นรก-สวรรค์ ทำหน้าที่เรียกเร้าให้ปัจเจกชนรับรู้และจัดวางตำแหน่งแห่งที่ของตนเองภายในโครงสร้างอุดมการณ์ว่าเป็นผู้มีบุญหรือผู้มีบาป ซึ่งกลไกนี้ส่งผลให้ปัจเจกชนยอมรับกฎเกณฑ์ของรัฐในฐานะความจริงทางศีลธรรม และนำไปสู่ควบคุมพฤติกรรมและจิตสำนึกของตนเองโดยสมัครใจ

4. การผลิตซ้ำ (Reproduction) คือ กระบวนการที่ระบบสัญญาณอุดมการณ์ไม่ได้หยุดแค่ในตัวบทแต่ถูกถ่ายทอด ขยายผล และผลิตซ้ำอย่างต่อเนื่องผ่านสื่อ เช่น วรรณกรรม การสวดมนต์ ภาพจิตรกรรมฝาผนัง หรือศิลปะการแสดง กลไกการผลิตซ้ำดังกล่าวส่งผลให้ระเบียบทางสังคมที่รัฐต้องการฝังรากลึกในจิตสำนึกของผู้คนอย่างต่อเนื่องยาวนานหลายชั่วอายุคน

แนวคิดระบบสัญญาณอุดมการณ์ (ISS) มีจุดที่แตกต่างจากกลไกทางอุดมการณ์ของรัฐ (ISA) ของ หลุยส์ อัลตูซเซอร์ ตรงที่มุ่งเน้นการวิเคราะห์กลไกทางสัญญาณที่แฝงอยู่ในตัวบทวรรณกรรมมากกว่าการมุ่งพิจารณาบริบทของสถาบันทางสังคมเพียงอย่างเดียว ขณะเดียวกันก็เป็น การต่อยอดการวิเคราะห์มายาคติของ โรลิ่งด์ บาร์ตส์ ด้วยการผนวกมิติโครงสร้างและประเภทสัญญาณเข้ามาร่วมพิจารณาอย่างเป็นระบบ ดังนั้นจึงทำให้ ISS กลายเป็นกรอบแนวคิดที่มีศักยภาพและครอบคลุมยิ่งขึ้น สำหรับ การถอดรหัสตัวบทวรรณกรรมทางศาสนา

สรุปและข้อเสนอแนะ

งานวิจัยเรื่อง มายาคติแห่งอำนาจ: การประกอบสร้างอุดมการณ์รัฐผ่านระบบสัญญาณรกร-สวรรณใน *ไตรภูมิพระร่วง* แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ระบบสัญญาณรกรและสวรรณไม่ได้ทำหน้าที่เพียงถ่ายทอดหลักจริยธรรมพื้นฐานทางพระพุทธศาสนา แต่ยังปฏิบัติการในฐานะกลไกทางอุดมการณ์ของรัฐที่มีประสิทธิภาพสูง ระบบสัญญาณดังกล่าวทำงานประสานกันในสามระดับ ได้แก่ มายาคติแห่งกรรม มายาคติแห่งอำนาจ และมายาคติแห่งความหวาดกลัว โดยมีกลไกสำคัญคือการทำให้เป็นธรรมชาติ ซึ่งแปรรูปอุดมการณ์ของรัฐให้กลายเป็นกฎธรรมชาติของจักรวาลไตรภูมิ กระบวนการนี้นำไปสู่การเรียกเร้าให้พุทธศาสนิกชนยอมรับตำแหน่งแห่งที่ของตนตามโครงสร้างสังคมแบบลำดับชั้น และกำกับควบคุมพฤติกรรมของตนเองจากภายใน ผ่านแนวคิดเรื่อง หิริโอตตปปะ โดยที่รัฐไม่จำเป็นต้องใช้กำลังบังคับโดยตรง การสังเคราะห์กลไกทั้งหมดนี้จึงนำไปสู่ การพัฒนากรอบแนวคิดใหม่ที่เรียกว่าระบบสัญญาณอุดมการณ์ เพื่อใช้เป็นเครื่องมือทางทฤษฎีในการถอดรหัสวรรณกรรมศาสนาในมิติของอำนาจและอุดมการณ์อย่างเป็นระบบ

กรอบแนวคิดระบบสัญญาณอุดมการณ์ (Ideological Sign System: ISS) ที่นำเสนอในบทความวิจัยนี้ ถือเป็นองค์ความรู้ใหม่ สามารถนำไปประยุกต์ใช้วิเคราะห์วรรณกรรมทางศาสนา เรื่องอื่น ๆ ได้อย่างหลากหลาย การบูรณาการทฤษฎีสัญศาสตร์เข้ากับแนวคิดว่าด้วยอุดมการณ์ของรัฐช่วยเปิดมุมมองใหม่ในการทำความเข้าใจวรรณกรรมศาสนาว่า ไม่ใช่ใช้ศีลธรรมเท่านั้น แต่ตัวบทยังมีฐานะเป็นพื้นที่เชิงสัญญาณที่มีการประกอบสร้าง และถ่ายทอดอุดมการณ์ของรัฐอย่างเป็นระบบตลอดจนสามารถอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจ ความเชื่อ และสังคมของวรรณกรรมศาสนาได้อย่างเป็นรูปธรรมและลุ่มลึกยิ่งขึ้น

1. ข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษาครั้งต่อไป

1.1 ศึกษาเปรียบเทียบระบบสัญญาณเชิงอุดมการณ์ในวรรณกรรมพุทธศาสนาเรื่องอื่น ๆ ของไทย

1.2 วิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงของมายาคติแห่งอำนาจในการผลิตซ้ำไตรภูมิพระร่วงในตัวแทนอื่น ๆ

1.3 ประยุกต์ใช้กรอบ ISS กับการวิเคราะห์ภาพจิตรกรรมฝาผนังในวัดไทยที่สื่อเรื่องไตรภูมิเพื่อขยายการวิเคราะห์จากตัวบทวรรณกรรมสู่ตัวบทที่เป็นภาพ

เอกสารอ้างอิง

- กาญจนา แก้วเทพ. (2557). *ศาสตร์แห่งสื่อและวัฒนธรรมศึกษา*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์.
- ชะม้อย คุมพล. (2556). *การศึกษาวิเคราะห์เชิงพุทธจริยธรรมการบริหารราชการแผ่นดินในสมัยรัชกาลที่ 1 ที่ปรากฏในไตรภูมิโลกวินิจฉยภคา*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต). มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระนครศรีอยุธยา.
- ธนกิจ โคกทอง. (2565). *การสร้างสรรค์ศิลปะภาพถ่ายโฆษณาตามการรับรู้ภาพลักษณ์ ภายใต้แนวคิดมายาคติความงามของสตรีเพศ*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต). มหาวิทยาลัยนเรศวร, พิษณุโลก.
- ธนภณ สมหวัง. (2541). *อุดมการณ์รัฐไทยในศตวรรษที่ 21: จากไตรภูมิพระร่วงถึงพุทธธรรม*. *วารสารศรีปทุม* 1, 1(1), 68-81.
- พระมหาบุญศักดิ์ ภัคดี. (2546). *การวิเคราะห์หลักพุทธจริยธรรมในไตรภูมิพระร่วง* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต). มหาวิทยาลัยมหิดล, นครปฐม.
- พระศรีสุธรรมเมธี (สุเทพ ผุสสุธมโม). (2536). *อิทธิพลของพระพุทธศาสนาเถรวาทที่มีต่อแนวความคิดทางการเมืองการปกครองของพระเจ้าลิไท ศึกษาเฉพาะกรณี: ไตรภูมิพระร่วง (เตภูมิกถา)*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต). มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระนครศรีอยุธยา.
- พระมหาธรรมราชาที่ 1, พญาลิไทย. (2555). *ไตรภูมิภคา หรือ ไตรภูมิพระร่วง*. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมสวัสดิภาพครูและบุคลากรทางการศึกษา.
- สิงห์ สุวรรณกิจ และทินกฤต สิริรัตน์. (2567). *ว่าด้วยอุดมการณ์และโครงสร้างของหลุยส์ อัลตูแซร์: สำนวนงานศึกษาในไทยและข้อเสนอในการอ่านใหม่*. *วารสารมนุษยศาสตร์สารมหาวิทยาลัยเชียงใหม่*, 25(1), 159-188.
- Barthes, R. (1972). *Mythologies* (A. Lavers, Trans.). New York: Hill and Wang.
- Peirce, C. S. (1932). *Collected Papers of Charles Sanders Peirce* (Vol. 2). Cambridge: Harvard University Press.
- Saussure, F. de. (1959). *Course in General Linguistics* (W. Baskin, Trans.). New York: Philosophical Library.